

Arkeologisk utredning

Svart kol - vitt guld

Arkeologisk utredning inför planerad exploatering på Flahult 21:1 mfl, Torsvik

*Barnarp & Sandseryd socknar i Jönköping kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2002:11

Leif Häggström

Arkeologisk utredning

Svart kol - vitt guld

Arkeologisk utredning inför planerad exploatering på Flahult 21:1 mfl, Torsvik

*Barnarp & Sandseryd socknar i Jönköping kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Leif Häggström. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2002

Innehåll

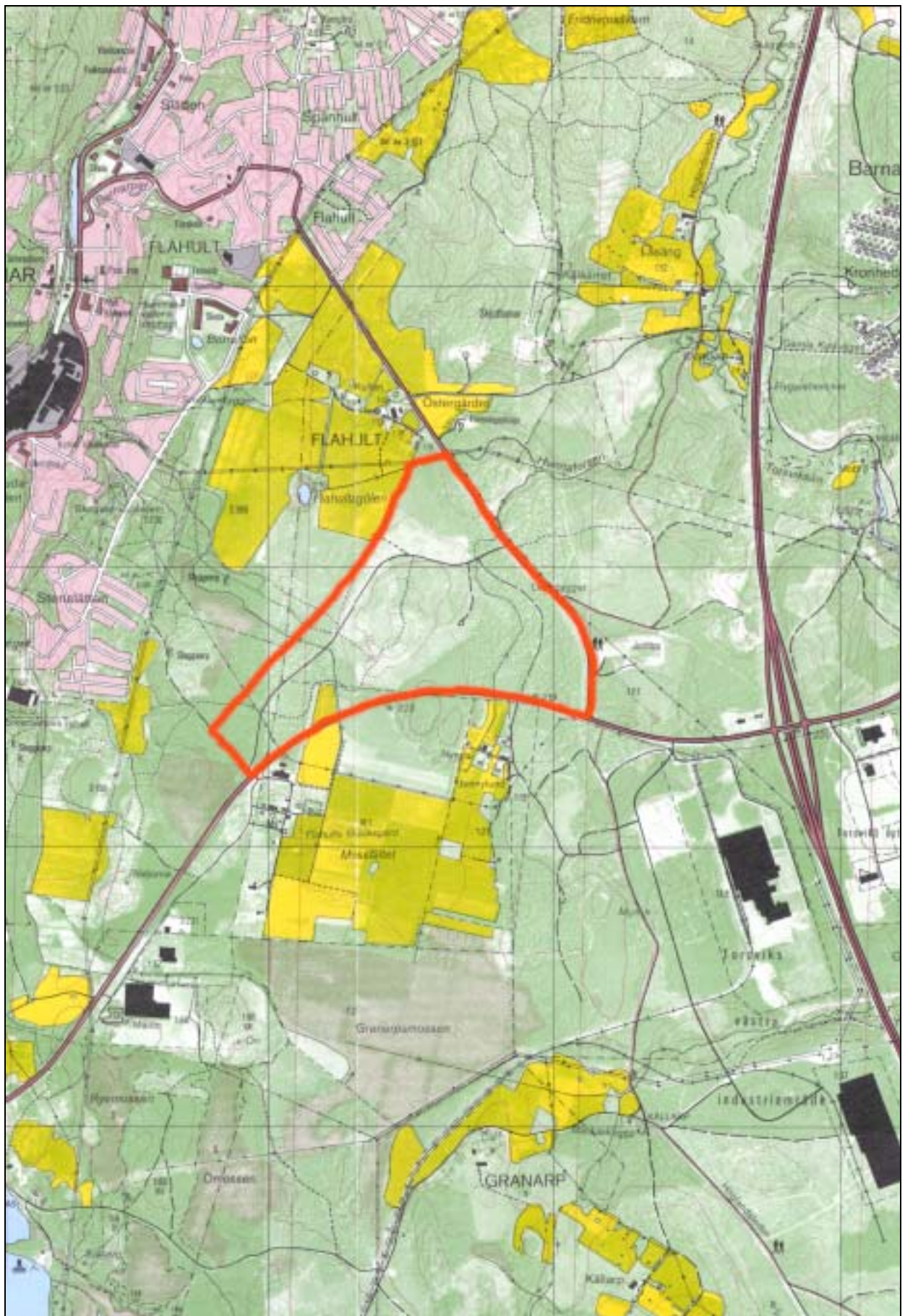
Inledning.....	5
Omfattning.....	5
Målsättning.....	5
Metod.....	5
Topografi.....	5
Fornlämningsmiljö.....	5
Tidigare undersökningar.....	6
Resultat.....	7
Kolbottnar.....	7
Kolarkoja.....	8
Kolningsgrop.....	9
Härd.....	9
Övriga anläggningar.....	9
Torp och backstuga.....	9
Delområde A.....	9
Delområde B.....	9
Kulturhistorisk tolkning och vidare perspektiv (jfr Bilaga 2).....	10
Något om historisk landsbygdsbebyggelse.....	11
Sammanfattning.....	11
Åtgärdsförslag.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter.....	12
Referenser.....	12

Bilagor

Bilaga 1 Vedanatommisk analys.....	14
Bilaga 2 Artikelrömanus för publicering i <i>META medeltidsarkeologisk tidskrift</i>	17
Bilaga 3 Utvärdering av inmätning med handburen GPS modell Magellan 320.....	22
Bilaga 4 Anläggningsbeskrivningar.....	23

Figurer

Figur 1 Lokaliseringskarta.....	4
Figur 2 Resultat av kartering.....	8
Figur 3 Områden aktuella för förundersökning.....	12

Figur 1. Utdrag ur gula kartans blad 6D:88. Skala 1:20000

Inledning

Under ett par fina höstveckor i september 2001 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning etapp 1 och 2 på Flahult 21:1 mfl, Banarp och Sandseryd socknar. Utredningen var beställd av Claes-Göran Collin, Tekniska kontoret, Jönköpings kommun och föranleddes av att kommunen planerar att ta marken i anspråk för exploatering. Extra antikvarie Leif Häggström ansvarade för utredningens genomförande och avrapporterande. Extra antikvarie Moa Lorentzon deltog i undersökningen. Lasse Eriksson utförde sökschaktningen. GIS-ingenjör Samuel Björklund har bistått vid databehandling.

Omfattning

Ett område på ungefär 50 ha utreddes och tog totalt 22 arkeologdagsverken i anspråk. Därtill användes grävmaskin för sökschaktning i totalt 6 dagar. 12 kvadratmeterstora provgropar togs upp i tillägg till de dryga 1500 meter sökschakt som drogs. 131 kolbottnar karterades. Prover för vedartsanalys och C14 datering samlades in.

Målsättning

Målsättningen för utredningen var att fastställa förekomst av fast fornlämning inom utredningsområdet. Sedan tidigare fanns ett torp och en backstuga registrerade i fornlämningsregistret, därjämte är det allmänt känt att det i området finns gott om kolbottnar. Utredningen syftade även till att teckna en helhetsbild av områdets kulturhistoriska utveckling för att utifrån denna avgöra konsekvenser av markexploatering i området jämte behovet av fortsatta antikvariska åtgärder.

En vetenskaplig målsättning som uppstod under arbetets gång kretsar kring den aktuella problematiken med efterreformatoriska lämningar på landsbygden (jfr Lind & Svensson *manus*). En vetenskaplig artikel baserad på utredningen har skrivits (bilaga 2) och kan betraktas som en renodlad vetenskaplig *spin off* effekt till utredningen.

Metod

Metoderna har varit de gängse för arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Arkivgenomgång har utförts på Jönköpings läns museum och Statens Historiska Museums digitala tillväxtkatalog, därtill har relevant kartmaterial kontrollerats på Lantmäteriet. Hela utredningsområdet har specialinventerats varvid lämningar har mätts in med GPS (en Magellan GPS 320, se bilaga 3). Sökschakt har tagits upp maskinellt där det varit möjligt, i tillägg till sökschakten har provgropar handgrävts i de områden där grävmaskinen ej kommit fram till följd av tät undervegetation. Kolprover har tagits i 2 anläggningar och 7 kolbottnar. Kolproverna har vedartsbestämts av Erik Danielsson, VEDLAB, och 2 prover har skickats vidare till Uppsala för C14 datering.

Topografi

Området är beläget på Flahult 21:1 mfl och utgörs av skogsmark och kalhyggen. Inom området finns även våtmarker. Framför allt utgörs skogen av tall och gran, varav delar är tämligen ung. Delar av området, framför allt de norra, har markberetts i samband med föryngringsåtgärder. Åtskilliga kolbottnar har på detta vis skadats och området är tämligen svåröverskådligt. Marken utgörs framför allt av sandig morän och är lätt kuperat. Ett par skogsvägar och avverkningsvägar löper genom området. Den primära skogsvägen återfinns även i det äldre kartmaterialet. Öster om utredningsområdet finns mindre industritomter. Utredningsområdet begränsas i öster och söder av större vägar.

Fornlämningssmiljö

Inom utredningsområdet finns sedan tidigare två registrerade fornlämningar. RAÄ 95 utgörs av en torplämning benämnd Olofsbygget, vilken enligt en skylt uppsatt av Tabergs Hembygdsförening var i bruk 1830-1885. RAÄ 98 utgörs av en backstuga benämnd Abrahamsbygget, vilken enligt en skylt uppsatt av Tabergs Hembygdsförening var i bruk 1850-1892. På konceptkartorna finns även angivet att det i området finns gott om kolbottnar.

Fornlämningssmiljöerna i Barnarps socken präglas av den äldre järnålderns och folkvandringstidens stengravfält med gravar av typen domarringar (runda stenkretsar), fyrsidiga stenkretsar, resta stenar,

---

klumpstenar och enstaka runda och kvadratiska stensättningar. De förekommer även i gravgrupper och ensamliggande. Stenåldern är främst belagd genom lösfynd, bl a tunnackiga och håleggade flintyxor, enkla skafthålsyxor och flathuggna flintredskap, men det finns även uppgifter om borttagna hållkistor från stenålderns slutskede eller äldre bronsålder. Bronsåldern representeras av ett flertal rösen, såväl existerande som skadade och borttagna, samt ett par högar.

De för den senare delen av den yngre järnåldern typiska höggravfälten saknas helt inom socknen, men det finns uppgifter om bortodlade högar vid Odensjö Toragård, vilka möjligen skulle kunna ha härrört från järnålderns senare del.

Fornlämningsmiljöerna i Sandseryd domineras av lämningar kopplade till järnhantering i förhistorisk och historisk tid. Det rör sig om järnframställningsplatser och kolgröpar från framför allt förhistorisk tid och medeltid. De mest påtagliga lämningarna är dock alla de kolbottnar som vittnar om forna tiders skogsutnyttjande, samt de hammare och hyttor där kolet använts i en produktionsprocess.

Från äldre och mellersta järnålder finns även ett flertal gravmiljöer med stensättningar, domarringar och i något enstaka fall en skeppssättning. Från bronsålder finns rösen, såväl existerande som borttagna.

Tidigare undersökningar

Omedelbart VSV om utredningsområdet i Flahult berördes hösten 2000 en järnframställningsugn i samband i samband med nedläggning av VA-ledning (Nordström 2001). I andra delar av Sandseryd socken har såväl gravar som ytterligare järnframställningsplatser undersökts. Järnhanteringslämningarna dateras då framför allt till yngre järnålder och medeltid, vilket kan bero på att den äldre järnålderns järnhanteringsanläggningar är betydligt mer blygsamma till sin storlek och därför inte hittats arkeologiskt speciellt ofta.

De senaste åren har ett flertal arkeologiska utredningar, för- och slutundersökningar genomförts framför allt i Torsviksområdet.

1991-93 gjordes undersökningar inför den nya dragningen av E4:an förbi Stigamo / Hyltena. Då undersöktes bland annat Lusse rör (fornl 32) och en kvadratisk stensättning (fornl 132). Ingen av fornlämningarna innehöll någon påvisbar grav. Som enda fynd av förhistorisk karaktär påträffades i röset ett par flintavslag. I den kvadratiska stensättningen framkom ett större krossat lerkärl utspritt under stenpackningen samt några bitar järnslag. Anläggningen daterades inte, men torde sannolikt höra hemma i äldre eller mellersta järnålder.

Under 1993-94 gjordes undersökningar inför anläggandet av Möbelvägen. Bland annat undersöktes en järnframställningsplats i form av en blästerugn (fornl 147), som genom kol 14-metoden har kunnat dateras till romersk järnålder (85 – 390 e.Kr. med 95 % sannolikhet). Ugnen låg ca 450 meter söder om gravfält nr 22.

Under de senaste fem åren har ytterligare ett antal utredningar gjorts inför det successiva utvidgandet av Torsviks industriområde. De berörda fornlämningarna utgörs av fossil åkermark (fornl 149 och 150), härdar (fornl 148 m fl), gravar, en blästerugn (fornl 149) och kolbottnar och kojlämningar (fornl 141,142) mm.

Den fossila åkermarken utgörs i huvudsak av områden med röjningsrösen, varav ett par har varit föremål för undersökningar (fornl 149, belägen ca 950 meter väster om fornl 22 samt fornl 150). För närvarande föreligger 17 dateringar från röjningsrösen och 3 från terrasskanter inom fornlämningarna 149 och 150. De fördelar sig enligt följande: Äldre bronsålder (2 st), äldre järnålder (2 st), yngre järnålder (2 st), yngsta järnålder – medeltid (12 st), nyare tid (2 st). Materialet är ännu inte bearbetat, men man kan konstatera en klar tyngdpunkt i medeltid (60 %). I anslutning till undersökningen av röjningsröseområdet (fornl 149), grävdes också fem härdar, varav tre daterats till perioden 240 – 540 e Kr (68 % sannolikhet) och en till 1310-1450 (68 %). I två av de fem härdarna hittades järnslag, vilket indikerar en koppling till

---

den blästerugn som låg alldeles intill. Blästerugnen har daterats till tidsavsnittet 110 f.Kr. – 390 e.Kr. (fyra dateringar med 68 % sannolikhet).

Boplatslämningar i form av härdar och stolphål har också påträffats på ytterligare ett par platser.

Hösten 2000 genomfördes en slutundersökning av en nyupptäckt fornlämning (oregistrerad). Fornlämningen utgjordes av stolphål och fyra stenkonstruktioner, närmast att beskriva som ovala eller firsidiga ofyllda stensättningar/stenkretsar. De skall sannolikt uppfattas som gravanläggningar. Två av konstruktionerna undersöktes vid slutundersökningen, av tidsskäl och på grund av årstiden beslutades att de övriga två skulle undersökas först till våren 2001 i samband med för- och slutundersökningen av fornlämning 22.

Resultaten från 2000 års undersökningar är ännu inte bearbetade, men vissa preliminära slutsatser låter sig ändå göras; Två ugnar har undersökts, vilka kan ges en sannolik datering till romersk järnålder. De tre gravfälten kan utifrån tidigare undersökningar i regionen hänföras till samma tidsavsnitt, möjligen med en förskjutning in i folkvandringstid. Två dateringar från en av de nyupptäckta gravarna, ca 100 meter väster om gravfält 22, har daterats till romersk järnålder – folkvandringstid. De intilliggande stolphålen kan dock utifrån sex C14-dateringar hänföras till förromersk järnålder – äldre romersk järnålder. En datering avviker från de övriga genom sin placering i yngre järnålder.

Sammanfattningsvis tycks det preliminärt finnas ett samband mellan gravarna och järnframställningsugnarna i Torsviksområdet. I anslutning till den norra av ugnarna framkom också härdar som kan kopplas ihop med denna. Stolphålen, vilka troligen har ingått i någon form av konstruktion är äldre, med en tyngdpunkt i förromersk järnålder. Røjningsröseområdena tycks till sin huvuddel ha tillkommit under medeltid, även om både äldre och yngre dateringar förekommer. Huslämningar från ”grav- och ugnperioden” lyser ännu med sin frånvaro.

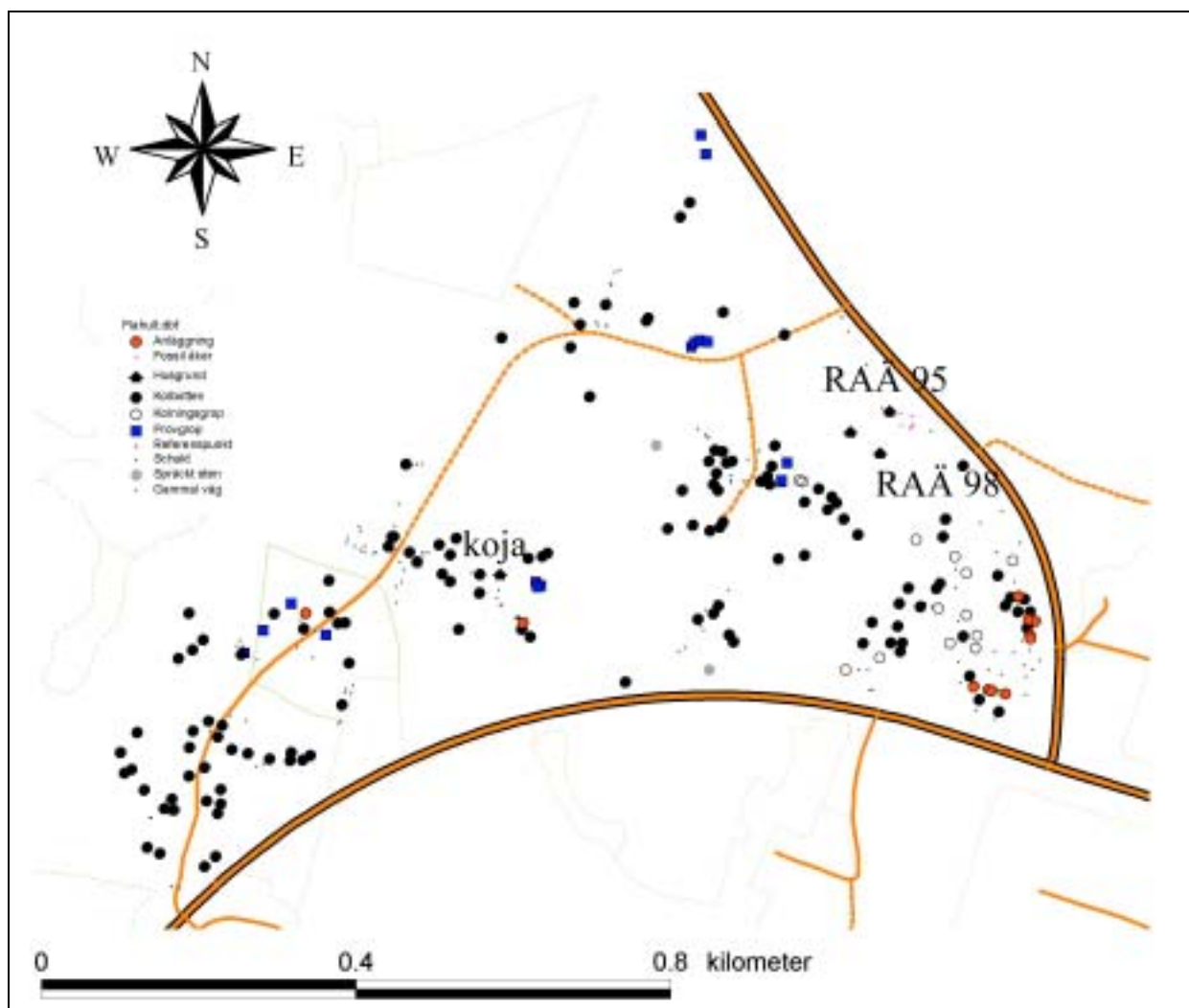
Resultat

Inom utredningen karterades hela området med GPS. Sökschakt togs upp i de delar av området där så var möjligt. Totalt togs 55-60 sökschakt upp med en total längd på över 1500 meter. 12 kvadratmeterstora provgropar togs upp, företrädesvis i områden där det är svårt att sökschakta med grävmaskin. Nedan beskrivs resultaten tematiskt.

Kolbottnar

Inom området påträffades och karterades 131 kolbottnar, vilka är rester av resmilor. Kolbottnarna var 7-20 meter i diameter och ett par dm höga. Den absoluta majoriteten av kolbottnarna hade grävda gropar utefter kanterna, så kallade fotrymningar. Fotrymningarnas syfte var att förse kolmilan med syre. Av de 131 kolbottnarna låg 80% i storleksintervallet 14-18 m i diameter. 7 kolbottnar på spridda platser i utredningsområdet snittades med grävmaskin. I två av kolbottnarna (nr 1 och 4) kunde två tydliga kollager observeras. Kolbottnarna kan därför antas vara använd vid minst två tillfällen. Antagandet stärks dock ej genom den vedanatommiska analys som företagits: samtliga kolstycken i såväl det övre som det undre lagret var av tall i kolbotten nr 1. I kolbotten nr 4 utgjordes kolmaterialet av tall och gran. Kol från övriga 5 kolbottnar härstammade framför allt från tall, men även gran fanns i samtliga prover. Att samtliga kolprover härstammade från barrträd speglar med största sannolikhet den lokala flora, men även i viss utsträckning vilka träslag som kolaren ansåg kunde bli bra kol. Undersökningar i Närke/Bergslagen visar att resmilor mycket väl kan vara medeltida (muntligen Lars-Erik Englund RAÄ UV-GAL). Figur 2 visar spridningen av kolbottnar i området. Dels visar kartan *de facto* en geologiskt styrd spridning där våtmarker undviks. Dels visar kartan att det varit synnerligen svårt att kartera de norra delarna av utredningsområdet på grund av en tallplantering som markberetts i samband med anläggandet. Markberedningen näst intill omöjliggör en okulär identifiering av lämningar.

Figur 2: Resultat av kartering. Invid RAÄ 95 finns även fossil åker samt en övergiven äldre vägsträckning. Två alternativa platser för RAÄ 98 anges.

Kolarkoja

Inom utredningsområdet påträffades endast en kolarkoja, utifrån erfarenheter från Torsvik kan man anta att mängden kolarkojor är ungefär 25% av mängden kolbottnar. Inom utredningsområdet i Flahult bör ytterligare ett 30-tal kolarkojor finnas (jfr Nordström 1995). En kolarkoja, centralt beläget i utredningsområdet, undersöktes varsamt med maskin. Kolarkojan var ungefär 6 m i diameter och utgjordes av en jordvall som i den östra väggen var tämligen rik på sten. Ett schakt togs upp i anslutning till ingången och avslöjade en profil bestående av 2 sandlager varav det övre var grått och det undre gult. Under det gula sandlagret tog steril mark vid. Någon eldstad observerades ej. Öppningen vette i enighet med kolarkojorna i Torsvik mot närmaste kolmila.

I Torsvik undersökte Mikael Nordström 1995 en kolarkoja. Resterna utgjordes av övertorvade vallar av sand vilka bildade en cirkel med fyra meters diameter. En öppning i vällen vette mot de närmast liggande kolbottnarna. Öppningen utgjorde resterna efter dörröppningen. För att kolaren skulle ha bästa möjliga uppsikt över milan vette dörren åt det hållet. I anslutning till väggen påträffades en stensködd eldstad med benrester. Benen utgör troligen rester av en måltid som inmundigats i kojans skydd. Kojan var troligen av typen toppkoja, dvs en koja som byggts upp av resta slankor vilka täckts med bark, ris och torv (Nordström 1995). En osteologisk analys av benen som påträffades i härden kan ses som en lämplig uppföljning. Beroende på resultaten från en sådan analys skulle exempelvis diskussioner kring tjuvjakt i samband med kolning kunna föras.

Kolningsgröp

Inom utredningsområdet karterades 13 kolningsgropar varav en undersöktes arkeologiskt. Kolningsgropen (A1) var 1,7 m i diameter och 0,6 m djup. Fyllningen utgjordes av varvade lager med kol och sand. En vedartsanatomisk analys visar att kolmaterialet i gropen utgjordes av tall. Kolningsgroparna kan vara från yngre järnålder och medeltid. I så fall har de generellt sett med järnframställning i närområdet att göra. Några järnframställningsugnar observerades ej vid utredningen, men då dessa kan vara svårupptäckta bör man vara observant på dem i samband med en eventuell förundersökning. En C14 datering av kol från härden gav en datering till medeltid (Ua-18729, 500+/-65 BP, kalibrerat 1 sigma: 1320-1350 e Kr, eller 1390-1470 e Kr).

Härd

Ett 50-tal meter öster om kolarkojan påträffades en härd (A10) under en kolbotten. Härden var skadad men uppskattningsvis oval till formen med en diameter på 1,5 m. Fyllningen bestod av kol och skörbränd sten. Mitt genom härden var en fotrymning nedgrävd, ytterligare en kunde anas i härdens västra utkant. Den ovanliggande kolbotten bör utifrån de två fotrymningarna ha använts i minst 2 etapper. Kolmilans övre lager och det yttre diket har båda kol från såväl tall som gran, det inre diket däremot innehåller endast träkol från gran. Den underliggande härden avviker då den innehåller kol från gran, tall och ek. En C14 datering från härden gav en datering till historisk tid (Ua-18730, 295+/-70 BP, kalibrerat 1 sigma: 1490-1660 e Kr).

Övriga anläggningar

Totalt registrerades 11 företeelser som anläggningar. Av dessa var två säkra (härden A10 och kolningsgropen A1). Övriga 9 anläggningar är alla att beteckna som osäkra. De utgörs samtliga av grå sand, vilken avviker från den omgivande gula sanden. I ett par fall har anläggningarna former som vagt liknar stolphål (A5, A11). De 9 anläggningarna kan i detta fall betraktas som mindre viktiga. (jfr bilaga 4)

Torp och backstuga

Torpet Olofsbygget (RAÄ 95) och backstugan Abrahamsbygget (RAÄ 98) är upptagna i fornlämningsregistret och har inte undersökts arkeologiskt inom föreliggande utredning. I närheten av torpet kunde mindre åkertegar samt en äldre vägsträckning observeras. Torpgrunden var övervuxen med bland annat snöbär, vilket antyder att även andra kulturväxter (så kallat biologiskt kulturarv) mycket väl kan finnas bevarade på platsen. Kulturväxterna är med andra ord att betrakta som levande reminiscenser av ett sedan länge svunnet bruk av platserna.

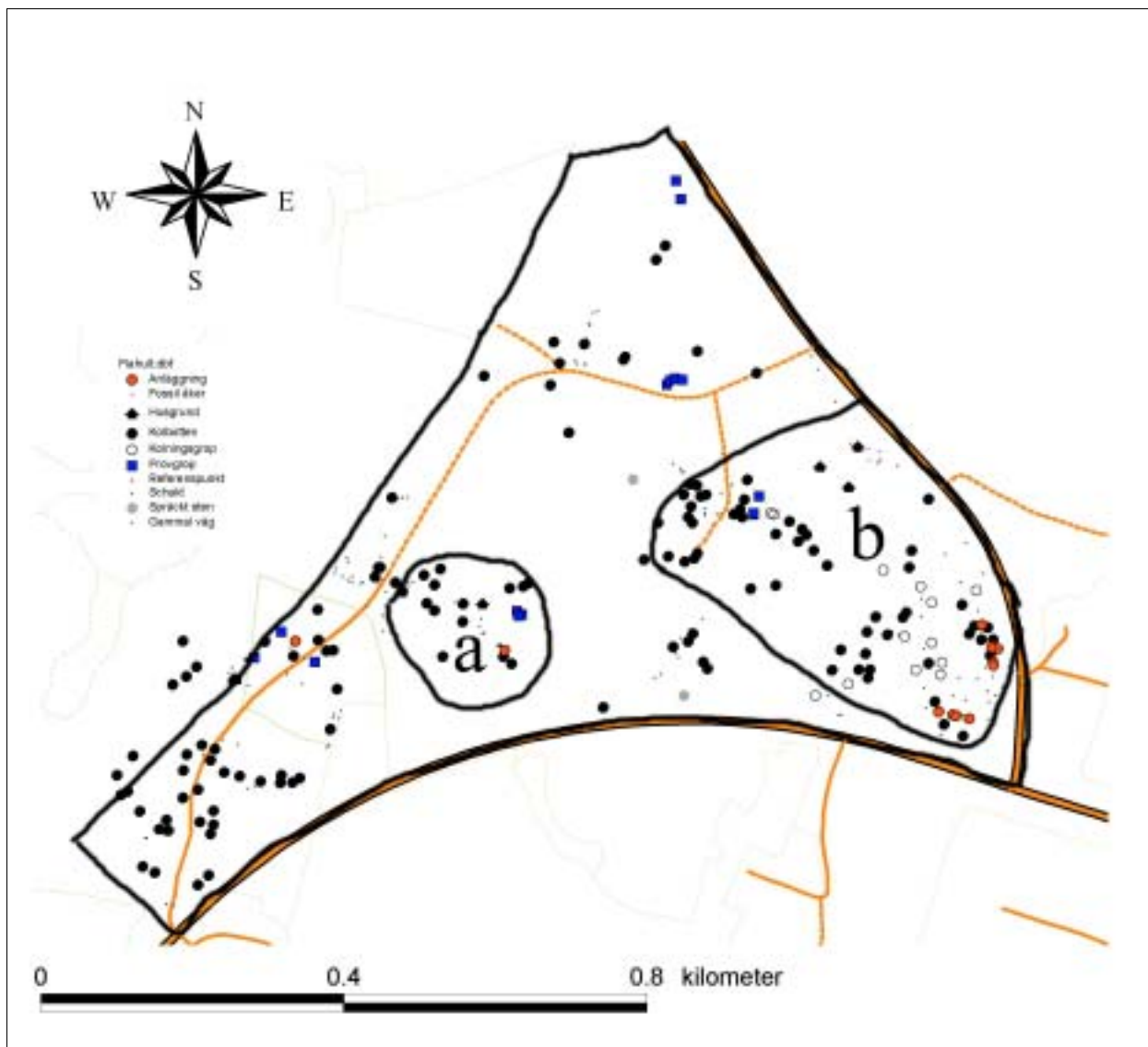
Delområde A

I den västra delen av utredningsområdet kan ett delområde utkristalliseras. Delområdet ligger till största delen i ännu ej avverkningsbar barrskog. Den södra och västra delen av delområdet gränsar till våtmarker, de norra delarna letar sig upp på en åsrygg. Mitt i delområdet ligger en kolarkoja. Inom delområdet ligger ett dussin kolbottnar. En härd har identifierat under en kolbotten. Delområdet speglar den historiska tidens produktionsprocesser, och (troligen) förhistoriska konsumtionsprocesser (se fig 3).

Delområde B

I den östra delen av utredningsområdet utkristalliserar sig ett andra delområde. Delområdet ligger till största delen på ett kalhygge, men de västra delarna ligger i avverkningsbar storskog. Inom området har ett dussintal kolningsgropar, troligen av förhistoriskt ursprung, karterats jämte ett 50 tal kolbottnar. Där finns även ett torp och en backstuga registrerade i fornlämningsregistret (fig 3).

Inom området finns det goda möjligheter att finna spår av järnhantering från yngre järnålder och medeltid då man av erfarenhet vet att dessa aktiviteter generellt sett bedrevs i kolningsgroparnas närhet. Det finns i området goda möjligheter att studera förändring i produktionsmönster av kol, företrädesvis för järnhantering från förhistorisk tid till medeltid. Därtill finns de obesuttnas lämningar från sen historisk tid. Genom att undersöka dessa kommer kunskapstillskott till den historiska landsbygdens materiella kultur att skapas (jfr bilaga 2).

Figur 3. Lokaliseringskarta med avgränsning av undersökningsområdet. Områden aktuella för arkeologisk förundersökning är markerade med "a" respektive "b".

Kulturhistorisk tolkning och vidare perspektiv (jfr Bilaga 2)

Från 1600 talet och framåt formulerades mycket av skogspolitiken som ett stöd till den framväxande, nationalekonomiskt betydelsefulla, gruvnäringen. Man kan säga att åren kring 1630 utgör en skiljelinje i skogspolitiken. Fram till 1630 talet uppmuntrades kolonisation och svedjebruk i skogsområdena, men efter 1630-talet förändrades fokus och det blev allt viktigare med arbetskraft och resurser till gruvnäringen. I mitten av 1600-talet reglerades bergsbruket och de olika gruvorna, hyttorna, bruken, hammarna fick sina bestämda skogsarealer. Därtill gjorde kolkonsumenterna ofta allt för att förvärva mer skog och knyta fler torpare till sig då det var billigare med egen arbetskraft som kunde kola än att köpa kolet från en kolande allmoge. Detta innebar på alla plan en inskränkning av förfoganderätten till skog för allmogen i bergslagsområdena. Inskränkningarna syftade även till att begränsa skogsbristen i närheten av förbrukningsplatserna, en skogsbrist som det ofta skrivs om i historiska källor. Skogspolitiken var med andra ord ett utslag av statsmaktens merkantila ambitioner (Bladh 1997, Larsson 1996, Sjöberg 1996).

Arbetsprocessen kring kolning är kvalificerad och kräver en planering som är årsvis. Kolvedshuggningen skedde nästan uteslutande på senvintern och våren. Därefter torkade virket för att kolas på hösten. Vintertid, när snön möjliggjorde transporter med släde fördes kolet från milan till en uppsamlingsplats i närheten av förbrukningsplatsen. På många håll utgjorde inkomsterna från träkolning en förutsättning för att man skulle kunna leva i området. Sociala effekter av detta torde ha varit att kvinnan fick ta ett större

---

ansvar för gårdens eller torpets sysslor då det företrädesvis var mannen som veckor i sträck ägnade sig åt kolning (Bladh 1997, Sjöberg 1996).

På ett regionalt plan användes kolet i Norre Hammare, en ugn invid Taberg ett par km väster om de aktuella lämningarna. Norre Hammare anlades 1590 och revs 1912, användningen och ägandet har naturligtvis varierat över tid men det intressanta är att bruket av en hammare och de masugnar som funnits i trakten ställer höga krav på koltillgång (Berglund 1996:51-57).

På ett nationellt plan kan det stångjärn som tillverkades i Norre Hammare kopplas till den svenska porten i väster, Göteborg (Berglund 1996). Från 1740-talet levererades järnet till Järnvågspiren i Göteborg. Detta faktum är av dubbelt intresse då RAÄ UV-väst under hösten 2001 undersökte delar av Järnvågspiren i Göteborg (Berglund 1996 samt muntliga uppgifter Viktor Svedberg och Göte Nilsson-Schönborg, RAÄ UV-väst, jfr <http://www.raa.se/uv/gotatunnel/index.htm>).

Även i ett internationellt perspektiv är järnet från Taberg av intresse. Detta kan vi illustrera med ett citat angående Ostindiska kompaniet:

”Själva handelsidén gick ut på att från Sverige utföra bland annat järn, trä och tjära, vilket var våra främsta exportvaror. Ostindiefararna anlöpte på utvägen Cadiz, där man sålde varorna och erhöll betalningen i silvermynt, sk piastrar. /.../ Silvret var ett gångbart betalningsmedel i Orienten och kineserna ville inte ha betalt i annan form än ädelmetall för sina varor.” (Nilsson-Schönborg 2001)

Hem fördes tyg, te och framför allt kinesiskt porslin. Porslin som utifrån sitt värde även benämndes det vita guldet (muntligen Göte Nilsson-Schönborg, RAÄ UV-väst).

Något om historisk landsbygdsbebyggelse

Få, om ens några, av de obesuttnas bebyggelseämningar från efterreformatorisk tid av har undersökts (eller dokumenterats) i samband med markexploateringar på landsbygden i Jönköpings län. Ett exempel är en mycket begränsad dokumentation som Linnéa Varenius fick till stånd i slutet av 1980-talet av torpet Moen som ironiskt nog även den låg på fastigheten Flahults ägor (rapport under arbete). Ett annat exempel är det torp som Aadel Vestbö-Franzén undersökt i Vireda sn i Aneby kn i samband med sitt avhandlingsarbete (muntligen Aadel Vestbö-Franzén). Den senare undersökningen är dock att klassa som en renodlad forskningsgrävning.

Nationellt sett undersöks inte heller många torp, trots att åtskilliga undersökningar av sentida historisk landsortsbebyggelse visar att arkeologiska undersökningar har mycket att tillföra (jfr Lind & Svensson manus). Exempel på undersökningar som gjorts i Västsverige är Christina Roséns undersökningar av torp och backstugor i Halland (ett par artiklar finns publicerade på materialet, bland annat Rosén 1995, 1999), vilka gjordes i samband med markexploatering. Ett annat lämpligt exempel är undersökningarna av gården Björsjöås utanför Göteborg, undersökningar som gav tillräckligt intressanta resultat för att skriva en doktorsavhandling i arkeologi på dem (Sandberg 1987)!

Det är viktigt att i sammanhanget påpeka att problemet med det historiska källmaterialet är att man endast i undantagsfall kan få en djupare inblick i landsbygdens materiella kultur och ekonomi (ett pedagogiskt undantag finns redogjort i Palm 1997).

Sammanfattning

Inför en planerad exploatering på Flahult 23:1 mfl har Jönköpings läns museum utfört en arkeologisk utredning. Inom utredningsområdet påträffades åtskilliga lämningar som härrör från historiskt skogs- och utmarksbruk samt historiska bebyggelseämningar. Därutöver påträffades lämningar som mycket väl kan vara förhistoriska eller medeltida. Sammantaget pekar lämningarna på att området under lång tid utnyttjats som en resurs i samband med kolproduktion. Rester av kolmilor styrker detta för historisk tid, kolningsgropar antyder att samma typ av aktivitet ägt rum under förhistorisk tid och medeltid. Troligen

---

finns det inom området även spår av förhistoriska eller medeltida järnframställning. Till kolningen kan resterna av en kolarkoja knytas.

Med största sannolikhet har de manliga inbyggarna på torpet Olofsbygget och backstugan Abrahamsbygget antingen tjänstgjort som dagsverkare vid kolmilorna eller fått extra inkomster på att kola och sälja kolet. Kolet har använts i Norre Hammare några km väster ut. Lyfter man blicken och betraktar större perspektiv kan kolningen bindas samman med järnframställningen i Taberg. Järnet exporterades via Göteborg till Spanien där det såldes mot ädelmetaller. Ädelmetallerna fraktades till Kina där de användes för att förvärva porslin, siden, te och kryddor. Varorna fraktades sedan tillbaka till Sverige via Göteborg och i förlängningen Jönköping. Handelscirceln sluts genom detta och kolmilornas roll i världssystemet exponeras. I ett socialt perspektiv innebar detta världssystem att dagsverkarens eller torparens hustru fick ökad makt och ökat inflytande genom att hon fick rå om gårdens sysslor när mannen kolade veckor i sträck.

Världshandelns inverkan på individen i historisk tid kan på detta vis belysas genom en så begränsad insats som föreliggande arkeologiska utredning utgör.

Åtgärdsförslag

Jönköpings läns museum förordar att två delområden (delområde A & delområde B, fig 3) inom utredningsområdet blir föremål för arkeologisk förundersökning. Såväl delområde A som B innehåller lämningar av stort kulturhistoriskt värde. En förundersökning av delområdena bör ske på gängse sätt men bör specifikt även innefatta en inventering av biologiskt kulturarv samt kartering av miljöerna kring de i fornlämningsregistret upptagna lämningarna. Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 220-11332-00
Jönköpings läns museums dnr: 369/00
Beställare: ..... Tekniska kontoret, Jönköpings kommun
Rapportansvarig: ..... Leif Häggström
Fältansvarig: ..... Leif Häggström
Fältpersonal: ..... Leif Häggström, Moa Lorentzon
Fältarbetstid: ..... september 2001
Teknisk inmätning: ..... Leif Häggström
Län: ..... Jönköpings län
Kommun: ..... Jönköpings kommun
Socken: ..... Barnarp och Sandseryd socknar
Fastighetsbeteckning: ..... Flahult 21:1 mfl
Belägenhet: ..... Ekonomiska kartans blad 6E 9a, 6D 9j
Fornlämningstyp och tidsperiod: ..... Historiska bebyggelse lämningar, kolbottnar, kolningsgrop, härd
Fotoframkallning och -kopiering: ..... Göran Sandstedt, Jönköpings läns museum
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Referenser

Berglund, Bengt. 1996. *Tabergs bergslag. Atlas över Sveriges bergslag*. Jernkontorets Bergshistoriska utskottet Serie H 103.

Bladh, Gabriel. 1997. Gruvved och kolskog. Skogens utnyttjande i Bergslagen perioden 1500-1900. I Östlund (red) *Människan och skogen. Från naturskog till kulturskog*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 11. Nordiska Museet.

Larsson, Lars-Olof. 1996. Skogens ökade exploatering under tidig modern tid. I Liljewall (red) *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska Museet.

Lind, Hans & Svensson, Eva. Manus *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet – en tematisk utvärdering*.

Nilsson-Schönborg, Göte. 2001. *Kinesiskt importporcelain i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC serie C arkeologiska skrifter no 39.

Nordström, Mikael. 1995. *Arkeologisk utredning av planerad ny industrimark inom Torsviks industriområde Barnarp socken, Jönköpings kommun*. Arkeologisk rapport 1995:10

Nordstöm, Susanne Haltiner. 2001. *Arkeologisk utredning. En järnframställningsugn – inför VA-ledning Torsvik – Taberg, intill fornlämning 92*. Jönköpings läns museum arkeologisk rapport 2001:27

Palm, Lennart. 1997. *Gud bevara utsädet! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760-1865*. Kungl Skogs- och Lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 18.

Rosén, Christina. 1995. Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550-1850. *META 1995:3*

Rosén, Christina. 1999. Fattigdomens arkeologi – reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. I Artelius *et al* (red) *Västsvenska hus*. GOTARC serie C no 22.

Sandberg, Berit. 1987. *Björnsjöås – en gård i Göteborgs inland*. GAM

Sjöberg, Malin. 1996. Utmarkens resursfördelning. Träkol och järn ur ett socialt perspektiv. I Liljewall (red) *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska Museet.

VEDLAB

Det lilla vedanatomilabbet

Vedlab rapport 0149

**Rapport över vedartsanalyser på material från
Småland, Banarp och Sandseryd socknar, Flahult
Jlm dnr 369/00.**

Adress:	Telefon:	Postgiro:	Organisationsnr:
Kattås	0570/420 29	481 11 90-0	650613-6255
670 20 GLAVA	E-post: snusmumrik@post.netlink.se		

VEDLAB

Det lilla vedanatomi-labbet

Vedlab rapport 0149

2001-10-24

Rapport över vedartsanalyser på material från Småland, Banarp och Sandseryd socknar, Flahult Jlm dnr 369/00.

Beställare: Leif Häggström/Jönköpings Läns Museum

Arbetet omfattar tolv kolprover från en undersökning av ett antal kolmilor, en kolningsgrop och en härd i Jönköpings kommun.

Proverna domineras helt av tall och gran. Endast provet från härden innehåller förutom dessa också ek. Resultatet liknar de som jag kommit fram till vid analys av prover från kolningsgropar och kolmilor i Dalarna. Däremot skiljer de sig tydligt från de prover jag analyserade inom projektet "Järnhantering i Småland under 1000 år" (Kalmar Läns Museum). Där undersökte vi kol från åtta olika platser och i samtliga prov dominerade björk och bok. (se Vedlab rapport 9815) Det är tydligt att den lokala vegetationen påverkade valet av material till kolmilorna. Olika trädslag ansågs dock ge olika kvalitet på kolet.

Ur anläggningarna 3 och 10 plockade jag ut tall respektive gran för datering. Eftersom träden kan bli gamla i sig finns en risk för hög egenålder.

Ur proverna från kolmila 4: övre lager, 5 och 7 har jag plockat ut kol där egenåldern troligtvis är mycket låg, om intresse skulle uppstå för att datera dem.

Analysresultat

Anl.	Anläggnings-Typ	Prov-mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
3	Kolningsgrop	22.9g	16.7g 30 bitar	30 bitar tall	Tall	
10	Härd	0.9g	0.9g 9 bitar	3 bitar ek 2 bitar gran 3 bitar tall	Gran	
	Kolmila 1 nedre lager	1.7g	1.2g 10 bitar	10 bitar tall	-	
	Kolmila 1	29.7g	27.9g 7 bitar	6 bitar tall 1 bit bark (tall)	-	
	Kolmila 2	9.2g	7.6g 10 bitar	2 bitar gran 8 bitar tall	-	
	Kolmila 3	6.9g	6.9g 5 bitar	5 bitar tall	-	
	Kolmila 4 Övre lager	8.5g	8.3g 10 bitar	1 bit gran 6 bitar tall 3 bitar Bark	Tall, ytterbit mot bark	
	Kolmila 4 Inre dike	29.0g	28.0g 6 bitar	5 bitar tall 1 bit bark/näver	-	Mindre dimensioner
	Kolmila 4 Yttre dike	18.0g	18.0g 5 bitar	1 bit gran 4 bitar tall	-	
	Kolmila 5	31.4g	30.7g 6 bitar	1 bit gran 5 bitar tall	Tall, ung stam/topp (diam. 3 cm)	
	Kolmila 6	33.1g	31.6g 8 bitar	8 bitar tall	-	
	Kolmila 7	59.3g	53.8g 10 bitar	2 bitar gran 8 bitar tall	Grankvist	

Erik Danielsson/VEDLABKattås Tfn: 0570/420 29
670 20 GLAVA E-post: snusmumrik@post.netlink.se

Tabell över de vid analyserna framkomna trädslagen och deras egenskaper.

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Ek	<i>Quercus robur</i>	500-1000 år	Växer bäst på lerhaltiga muldjordar men klarar också mager och stenig mark. Vill ha ljus, skapar själv en ganska luftig miljö med rik undervegetation med tex hassel.	Hård och motståndskraftig mot väta. Båtbygge, stängselstolp, stolpar, plogar, fat	Ekollonen har använts som grisfoder. Trädet har ofta ansetts som heligt och kopplat till bla Tor. Man talar ofta om 1000-års ekar men de är sällan över 500 år.
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder
Tall	<i>Pinus silvestris</i>	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) taksån, tjärbloss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färska vedprover. Rapporten kommer vid årets slut att sammanställas i rapportsamlingen Vedlab rapporter 2001. Denna ges ut för att resultaten ska finnas tillgängliga för forskning. Rapportsamlingar finns för varje år sedan 1995. Meddela om ni av någon anledning inte vill att er rapport ingår i samlingen.

Svart kol blir vitt guld

Leif Haggström

Abstract

XXXXXXXXXXXXXXXXXX

Den utlösande faktorn till denna artikel var en arkeologisk utredning som jag genomförde utanför Jönköping hösten 2001. De lämningar som mötte mig fick en dimension som jag inte riktigt var beredd på. De skapade frågor och antydde sammanhang långt utöver de man brukar hantera i det dagliga handläggandet av förhistoriska lämningar. Detta trots att det enligt fornminnesregistret ”bara” rörde sig om ett torp, en backstuga samt lite kolmilor. Föreliggande inlägg syftar till att lyfta fram något av den enorma potential som finns i så till synes alldagliga lämningar som de obesuttna klassernas historiska landsbebyggelse utgör. Inlägget kan ses som en återkoppling till den diskussion som understundom förs om efterreformatorisk arkeologi i META.

Flahult i norra Småland

På en 50 ha stor yta som är tilltänkt för exploatering strax söder om Jönköping (Flahult, Jlm dnr 369/00, rapport under arbete) finns en backstuga och ett torp registrerade som fasta fornlämningar. I samband med en arkeologisk utredning av området framkom och karterades ett drygt hundratal kolbottnar tillsammans med kolarkoja samt förmodat äldre lämningar i form av en härd och en kolningsgrop.

Torsviks industriområde, ungefär 2 km sydost om Flahult, utreddes 1995 ett område med bland annat kolbottnar och kolarkojor. I det sammanhanget karterades 42 kolbottnar och 11 kojgrunder. En av kojgrunderna snittades och dokumenterades. Resterna utgjordes av övertorvade vallar av sand vilka bildade en cirkel med fyra meters diameter. En öppning i vallen vette mot de närmast liggande kolbottnaran. Öppningen utgjorde resterna efter dörröppningen. För att kolaren skulle ha bästa möjliga uppsikt över milan vetten dörren åt det hållet. I anslutning till väggen påträffades en stenskodd eldstad med benrester. Benen utgör troligen rester av en måltid som inmundigats i kojans skydd. Kojan var troligen av typen toppkoja, dvs en koja som byggts upp av resta slankor vilka täckts med bark, ris och torv (Nordström 1995). En osteologisk analys av benen som påträffades i härden kan ses som en lämplig uppföljning. Beroende på resultaten från en sådan analys skulle exempelvis diskussioner kring tjuvjakt i samband med kolning kunna föras.

I Flahult karterades 131 kolbottnar inom en 50 ha stor yta. Kolbottnarna var 7-20 meter i diameter och ett par dm höga, majoriteten av dem hade grävda gropar, fotrymningar, i kanterna vilka var avsedda att förse milan med syre. Av de 131 kolbottnarna låg 80% i intervallet 14-18 meter i diameter. För att sätta kolbottnarna i Torsvik och Flahult i perspektiv är det av intresse att studera kolning i ett politiskt perspektiv samt arbetsgången vid kolning.

Från 1600 talet och framåt formulerades mycket av skogspolitiken som ett stöd till den framväxande, nationalekonomiskt betydelsefulla, gruvnäringen. Man kan säga att åren kring 1630 utgör en skiljelinje i skogspolitiken. Fram till 1630 talet uppmuntrades kolonisation och

---

svedjebruk i skogsområdena, men efter 1630-talet förändrades fokus och det blev allt viktigare med arbetskraft och resurser till gruvnäringen. I mitten av 1600-talet reglerades bergsbruket och de olika gruvorna, hyttorna, bruken, hammarna fick sina bestämda skogsarealer. Därtill gjorde kolkonsumenterna ofta allt för att förvärva mer skog och knyta fler torpare till sig då det var billigare med egen arbetskraft som kunde kola än att köpa kolet från en kolande allmoge. Detta innebar på alla plan en inskränkning av förfoganderätten till skog för allmogen i bergslagsområdena. Inskränkningarna syftade även till att begränsa skogsbristen i närheten av förbrukningsplatserna, en skogsbrist som det ofta skrivs om i historiska källor. Den skogspolitik är med andra ord ett utslag av statsmaktens merkantila ambitioner (Bladh 1997, Larsson 1996, Sjöberg 1996).

Arbetsprocessen kring kolning är kvalificerad och kräver en planering som är årsvis. Kolvedehuggningen skedde nästan uteslutande på senvintern och våren. Därefter torkade virket för att kolas på hösten. Vintertid, när snön möjliggjorde transporter med släde fördes kolet från milan till en uppsamlingsplats i närheten av förbrukningsplatsen. På många håll utgjorde inkomsterna från träkolning en förutsättning för att man skulle kunna leva i området. Sociala effekter av detta torde ha varit att kvinnan fick ta ett större ansvar för gårdens eller torpets sysslor då det företrädesvis var mannen som veckor i sträck ägnade sig åt kolning (Bladh 1997, Sjöberg 1996).

Av de 131 karterade kolbottnarna i Flahult drogs sökschakt upp i 7. Dessa dokumenterades endast fotografiskt, men kolprover togs för vedartsanalys. Vedartsanalysen visade att samtliga kolmilor varit uppbyggda av tall, och att de flesta även innehöll gran. Den första kolmilan som schaktades hade uppenbarligen två åtskilda lager, dvs den bör ha varit använd vid minst två olika tillfällen. Detta stöds även av träkolsmaterialet. Det nedre lagret utgjordes uteslutande av träkol från tall, medan det i det övre lagret utgjordes av tall och gran. Valet av träslag till kolning speglar såväl vegetation som ett medvetet val av träslag vilka ansågs ge det bästa träkolet (Danielsson 2001).

Undersökningar av torp i norra Småland och Västsverige

Få, om ens några, av de obesuttnas bebyggelselämningar från efterreformatorisk tid av har undersökts (eller dokumenterats) i samband med markexploateringar på landsbygden i Jönköpings län. Ett exempel är en mycket begränsad dokumentation som Linnéa Varenius fick till stånd i slutet av 1980-talet av torpet Moen som ironiskt nog även den låg på fastigheten Flahults ägor (rapport under arbete). Ett annat exempel är det torp som Adel Vestbö-Franzén undersökt i Vireda sn i Aneby kn i samband med sitt avhandlingsarbete (muntligen A V-F). Den senare undersökningen är dock att klassa som en renodlad forskningsgrävning. Inom fornlämningslagstiftningen föreligger inga hinder att undersöka yngre bebyggelselämningar i samband med markexploatering, det är snarast underligt att detta inte görs oftare då exempelvis skogsbruket är tvungna att ta samma *hänsyn* till fornlämningar oavsett om dessa är gravar från äldre järnålder eller torp från förra delen av 1800-talet (jfr Skogsvårdslagen [lag 1979:429] §30).

Nationellt sett undersöks inte heller många torp, trots att åtskilliga undersökningar av sentida historisk landsortsbebyggelse visar att arkeologiska undersökningar har mycket att tillföra (jfr Lind & Svensson manus). Exempel på undersökningar som gjorts i Västsverige är Christina Roséns undersökningar av torp och backstugor i Halland (ett par artiklar finns publicerade på materialet, bland annat Rosén 1995, 1999), vilka gjordes i samband med markexploatering. Ett annat lämpligt exempel är undersökningarna av gården Björsjöås utanför Göteborg,

---

undersökningar som gav tillräckligt intressanta resultat för att skriva en doktorsavhandling i arkeologi på dem (Sandberg 1987)!

Potential

Det vanligaste argumentet för att inte arkeologiskt undersöka historisk bebyggelse på landsbygden (frånsett praxis) brukar vara att det historiska källmaterialet täcker in perioden väl (jfr Karlenby & Ramström 2000). Argumentationen hörs emellanåt från såväl historiker som arkeologer. Detta stämmer, men är inte hela sanningen. Arkeologisk metod har mycket att bidra med vad det gäller historisk landsortsbebyggelse, bland annat (Mogren 1995 jfr Karlenby & Ramström 2000, *Vetenskapligt program för UV Bergslagen 2000 till 2002* s. 33, Sandberg 1987:162-164):

- De historiska källorna är nedtecknade med ett syfte, oftast ett ekonomiskt sådant, vilket speglar dess bild av det de behandlar. I samband med exempelvis bouppteckningar var det inte ovanligt att dessa gjordes upp till något år efter dödsfallet, då har de efterlevande haft god tid på sig att ta bort komprometterande material.
- En arkeologisk undersökning kan visa på dold ekonomi, exempelvis småskaligt hantverk mm, vilket inte syns i det historiska materialet.
- En arkeologisk undersökning kan visa på materiell kultur vilken inte haft något skattemässigt intresse.
- En arkeologisk undersökning kan visa på illegal verksamhet så som tjuvjakt och hembränning, vilket endast undantagsvis finns dokumenterat i historiskt källmaterial.
- De historiska källorna behandlar högre ståndsmiljöer mer utförligt än de obesuttna. Arkeologiska undersökningar kan därigenom framför allt tillföra kunskap om de obesuttna. Ju mindre den historiska kunskapen är, ju mer har arkeologin att bidra med.
- Arkeologin kan användas som ett kontrollinstrument mot de historiska källorna.

Torpet och världssystem

Återkopplar man till torpet, backstugan och kolarkojan i Flahult söder om Jönköping kan dessa på ett mikroskop sättas samman med de omfattande spåren av kolningsverksamhet i området. Rester av kolmilor vilka i många fall har använts vid flera tillfällen visar med stor tydlighet den enorma arbetsinsats som har investerats i skogarna söder om Jönköping.

På ett regionalt plan användes kolet i Norre Hammare, en ugn invid Taberg ett par km väster om de aktuella lämningarna. Norre Hammare anlades 1590 och revs 1912, användningen och ägandet har naturligtvis varierat över tid men det intressanta är att bruket av en hammare och de masugnar som funnits i trakten ställer höga krav på koltillgång (Berglund 1996:51-57).

På ett nationellt plan kan det stångjärn som tillverkades i Norre Hammare kopplas till den svenska porten i väster, Göteborg (Berglund 1996). Från 1740-talet levererades järnet till Järnvågspiren i Göteborg. Detta faktum är av dubbelt intresse då RAÄ UV-väst under hösten 2001 undersökte delar av Järnvågspiren i Göteborg (Berglund 1996 samt muntliga uppgifter Viktor Svedberg och Göte Nilsson-Schönborg, UV-väst, jfr <http://www.raa.se/uv/gotatunnel/index.htm>).

Även i ett internationellt perspektiv är järnet från Taberg av intresse. Detta kan vi illustrera med ett citat angående Ostindiska kompaniet:

”Själva handelsidén gick ut på att från Sverige utföra bland annat järn, trä och tjära, vilket var våra främsta exportvaror. Ostindiefararna anlöpte på utvägen Cadiz, där man sålde varorna och erhöll betalningen i silvermynt, sk piastrar. /.../

Silvret var ett gångbart betalningsmedel i Orienten och kineserna ville inte ha betalt i annan form än ädelmetall för sina varor.” (Nilsson-Schönborg 2001)

Hem fördes tyg, te och framför allt kinesiskt porslin. Porslin som utifrån sitt värde även benämndes det vita guldet (muntligen Göte Nilsson-Schönborg).

Slutord

Uppenbarligen finns det åtskilliga perspektiv att sätta in de obesuttnas lämningarna i, det är också uppenbart att arkeologin har något att tillföra kunskapen om landsbygdens historia. Därutöver är det ur kulturmiljövårdsmässigt hänseende av intresse att även dessa lämningar undersöks och dokumenteras innan exploatering sker. Frågan torde snarare vara *hur* den yngre landsortsbebyggelsens lämningar skall undersökas och/eller dokumenteras och med vilken ambitionsnivå detta skall ske snarare än *om* de skall hanteras enligt Kulturmiljölagens portalparagraf:

“Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna /.../ 5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång” (Lag [1988:950] om kulturminnen mm 2 kap. 1 §)

Utan torp, backstugor, kolarkojor m.fl. historiska landsbygdslämningar är det svårt att betrakta kulturlandskapet som resultatet av en lång kumulativ process som innefattar summan av kulturhistoriens fysiska minne.

Fil lic Leif Häggström är extra antikvarie vid Jönköpings läns museum samt doktorand i arkeologi vid Göteborgs universitet.

Tack till Lasse Eriksson för givande samtal över kolmilorna i Flahult.

Referenser

Berglund, Bengt. 1996. *Tabergs bergslag. Atlas över Sveriges bergslag*. Jernkontorets Bergshistoriska utskottet Serie H 103.

Bladh, Gabriel. 1997. Gruvved och kolskog. Skogens utnyttjande i Bergslagen perioden 1500-1900. I Östlund (red) *Människan och skogen. Från naturskog till kulturskog*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 11. Nordiska Museet.

Danielsson, Erik. 2001. *Rapport över vedartsanalys på material från Småland, Banarp och Sandseryd socknar, Flahult Jlm dnr 369/00*. Vedlab rapport 0149.

Karlenby, Leif & Ramström, Annika. 2000. Historisk arkeologi i forskning och antikvarisk beslutsgång. *META nr 2 2000*.

Larsson, Lars-Olof. 1996. Skogens ökade exploatering under tidig modern tid. I Liljewall (red) *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska Museet.

Lind, Hans & Svensson, Eva. Manus *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet – en tematisk utvärdering*.

Mogren, Mats. 1995. Vår utforskade gårdag. Efterreformatörsk arkeologi i Sverige – dess ljusglimtar och dess brister. *META* 1995:3

Nilsson-Schönborg, Göte. 2001. *Kinesiskt importporcelain i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC serie C arkeologiska skrifter no 39.

Nordström, Mikael. 1995. *Arkeologisk utredning av planerad ny industrimark inom Torsviks industriområde Barnarp socken, Jönköpings kommun*. Arkeologisk rapport 1995:10

Rosén, Christina. 1995. Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550-1850. *META* 1995:3

Rosén, Christina. 1999. Fattigdomens arkeologi – reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. I Artelius *et al* (red) *Västsvenska hus*. GOTARC serie C no 22.

Sandberg, Berit. 1987. *Björnsjöås – en gård i Göteborgs inland*. GAM

Sjöberg, Malin. 1996. Utmarkens resursfördelning. Träkol och järn ur ett socialt perspektiv. I Liljewall (red) *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska Museet.

Vetenskapligt program för UV Bergslagen 2000 till 2002. UV Bergslagen, rapporter 1999:13.

Bilaga 3. Utvärdering av inmätning med handburen GPS modell Magellan 320.

I samband med en undersökning av en stensättning i Svenljunga kommun, Vg, utvärderades tillförlitligheten hos en Magellan GPS 320. Utvärderingen är av intresse även för föreliggande utredning.

För att fastställa koordinater enligt rikets nät i fält användes en Magellan GPS 320. GPS-n är handburen, det antogs att upprepade mätningar på samma plats borde gå att kalibrera till ett någorlunda exakt värde. Den plats som mättes in hade benämningen X100 Y100 i det lokala koordinatnät som etablerats under utgrävningen. Totalt gjordes 15 mätningar vid olika tider på dygnet och vid olika väderlek. Mätvärdena ligger sammantaget på:

Nord: 637186,3 (ytterligheter 637183 respektive 637189)

Öst: 134163,5 (ytterligheter 134162 respektive 134164)

Höjd: 184,6 möh (ytterligheter 177 möh respektive 192)

Tillförlitligheten i nord respektive östlig ledd ter sig god medan tillförlitligheten i höjdledd har lite väl stor differens, speciellt om man har i åtanke att graven enligt ekonomiska kartan ligger mellan höjdkurvorna som markerar 175 respektive 180 möh.

Platsen för mätningen låg med fri sikt uppåt, i kanten på ett större kalhygge. I östlig riktning var det ett tiotal m till en trädråd, i nordlig respektive sydlig riktning var det ett drygt 40 tal m. I västlig riktning var hygget vidsträckt. En förutsättning för att man över huvud taget skall kunna försöka plocka ner koordinater med GPS är att satellitsignalerna ej är störda.

Vid inmätningarna i Flahult kan det konstateras att avvikelserna var något större än i Svenljunga. Referenspunkter på kända platser, dvs vägkorsningar etc, togs. Det kunde konstateras att avvikelsen var upp till 25 m beroende på mängden skog. En avvikelse på 25 m är dock acceptabel i utredningssammanhang. Avvikelsen vid inprickning på karta i samband med inventering på gängse sätt i motsvarande terräng torde vara betydligt större. Att väga in i sammanhanget är att tidsvinsten vid inmätning med GPS jämfört med totalstation är avsevärd.

Bilaga 4. Anläggningsbeskrivningar

A#	Typ	Beskrivning	Tolkning:
A1	Hård?	Oregelbunden 0,45*0,8 m. Vagt skålformad profil. Fyllning bestående av grå något kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A2	Kolningsgrop	Kolningsgrop, rundad (fyrkantig?), 1,7 m dia och 0,6 m djup. Fyllningen består av 8 lager vilka är varvade lager med kol och bränd sand. I botten av gropan en kolbädd (lager 7) där kol för vedartsanalys och C14 togs.	Kolningsgrop, medeltida. C14 analys Ua-18729, 500+/-65 BP.
A3	Stolphål?	Rund 0,2 m dia, 0,16 m djup. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A4	Stolphål?	Rundad, 0,2 m dia, 0,1 m djup. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A5	Stolphål?	Rundad 0,24 m dia, 0,24 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand. Ett underliggande lager bestående av ljusgrå flammig sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A6	Stolphål?	Oval 0,5 m dia, 0,2 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand, därunder ett lager av ljusgrå flammig sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A7	Stolphål?	Rundad, 0,3 m dia, 0,2 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A8	Stolphål?	Rundad, 0,2 m dia, 0,08 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A9	Stolphål?	Rundad, 0,2 m dia, 0,1 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.
A10	Hård	Oval, uppskattningsvis 1,5 m dia, 0,1 m dj. V halva mkt skadad av ovanliggande kolbotten. Fyllning bestående av sot, kol och skörbrända senar 0,05-0,2 m stora. Träkol av ek, gran och tall.	Hård, äldre än kolbotten. C14 analys Ua-18730, 295+/-70 BP.
A11	Stolphål?	Rundad, 0,2 m dia, 0,28 m dj. Fyllning bestående av grå ngt kolbemängd sand.	Utgår, kolet kommer troligen från närliggande kolmilor.